

MAI JOGUNK JELLEGADÓ VONÁSAI

A jog válsága, a válság joga és az új természetjog

RIXER ÁDÁM
egyetemi docens (KRE ÁJK)

I. Bevezetés

Mai jogunk jellegzetességeiről szólva e rövid tanulmányban nem vállalkozhatom egy komplex jogelméleti, jogszociológiai és szakjogi elemzésére, illetve a jogállamiság követelményeinek rendszerező összefoglalására.¹ Ám arra igen, hogy a jogrendszer alakulásának, dinamikájának általam legfontosabbnak tartott és a válság(ok) által felnyitott jellegzetességeit – állapotleíró és kritikai megközelítésben is – szemrevételezzem. A tanulmány a mai jog² válságtüneteinek rövid katalógusát kínálja, sőt, azon túllépve egyes továbbfejlődési irányokat is felvázol. Ezen lehetséges irányok között az írás az egyik lehetőség, a keresztény természetjog mai jogunkba, illetve jogtudományunkba történő visszatéréséről is számot ad.

II. A jog válsága – a válság joga

Egészen a közelmúltig a legtöbb – a társadalomtudományok különböző területeihez kapcsolódó – munka a tárgya szerinti struktúrák, intézmények, módszerek vizsgálatakor – kifejezett említés nélkül is – adottnak vette/veszi a kiszámíthatóság, folyamatos bővülés, növekedés és prosperitás fogalmait, mint a külső környezet meghatározó elemeit. Óvatlanul – az elmúlt 65 év viszonylagos békéjét megdönthetetlen alapként tételezve – feltételezzük, hogy a változások legfeljebb konjunkturális ingadozásnak lesznek tekinthetők, egyfajta hullámmozgásnak megfelelően, amely összességében egy jól tervezhető és folyamatos átlagot produkál. Ez a társadalomtudományokban

¹ Ilyetén átfogó munkaként lásd SZIGETI PÉTER: *A Magyar Köztársaság jogrendszerének állapota 1989–2006*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008.

² Amikor a tanulmányban mindenfajta jelző nélkül használom a jog kifejezést, ezzel hangsúlyozni kívánom, hogy lehetségesek olyan jól értelmezhető hangsúlyeltolódások, irányváltások sőt olykor paradigmaváltások is, melyek nem – feltétlenül – korlátozódnak a jogról való gondolkodás, illetve valamely jogrendszer, jogterület vagy jogintézmény egyes szűkebb területeire.

széles körben megfigyelhető alapállás még akkor is általánosnak (volt) tekinthető, ha szinte kötelező jelleggel a legtöbb munkában szerepel egy bekezdés a válságmene-
dzelés stb. jelentőségével kapcsolatban.³ Nem volt ez másként a jogtudomány legkü-
lönfélébb területein sem. A jogok katalógusának és eszközrendszerének folyamatos bő-
vülése azonban – az iménti kifejezéssel élve – óvatlanná tette a jogalkotót és a gyakorló
jogászt: a béke állandósulásával, mintha az igazolási kényszerek eróziója is megindult
volna. Ennek keretében jogunkon is úrrá lett a relativizmus és a kilátástalan neutralizmus,
illetve értékluralizmus (lásd később). Szembe kell néznünk azzal, hogy a jogrend-
szer(ek) kifinomult és folyamatosan finomodó technikáinak, évszázadok alatt finomra
hangolt intézményeinek és rendszerének fennmaradása (esetleg további fejlődése) már
középtávon is alapvetően függ az olyan tényezőktől, mint a globális földvagyon – élelmi-
szer-ellátással összefüggő – kimerülése vagy az egyéb – globális – válságok intenzitása
és jellege.⁴ A szabályozási megoldásokra és tartalmakra vonatkozó változtatási elképze-
lések materiális alapja tehát vélhetően nem lehet a prosperitásnak az az ideája, amelyre a
nyugati jogelméletek kimondva vagy kimondatlanul ráépültek az elmúlt 50 évben.

A jog sajátos rendszerautonómiája⁵ nagymértékben elősegítette a korábbi termé-
szetjogi elvek alkotmányban rögzített alapjoggá transzformálódását, sőt – letisztultsá-
guknak köszönhetően – ezek globális igényként való megjelenését. Ám napjaink jog-
életének – hazánkban és külhonban egyként tetten érhető, trendszerű és válságok által
felerősített – változásai a *jogok hangsúlyozásán túl* egyre inkább a

1. *működőképesség* szempontjainak érvényesítését;
2. a *jog folyamatszerűségének, tárgyalásos jellegének visszazorítását*, valamint
3. *új – társadalmi szintű – közmegegyezések kimunkálását* igénylik.

1. A jog arisztokratizmusa helyett működőképes jog

A jog arisztokratizmusa az egyik jelenség, amelyre érdemes felhívnom a figyelmet.
Arisztokratizmusról azért is érdemes beszélnünk, mert a fogalomra rátelepült negatív
konnotációk széles körben ismertek és elfogadottak. Ez elsősorban a jog életszerűsé-
gének csökkenését jelenti, ami elsődlegesen az *alapjogi szemlélet túlhajtásából ered*,
abból tudniillik, hogy a jogok katalógusának bővítésével, az *egyes jogok tartalmi erő-
sítésével szemben csupán reziduális tételként jelenik meg a fenntarthatóság, alkal-
mazhatóság, a működőképesség szempontja*.⁶ Természetesen az említett – a működő-

³ RIXER ÁDÁM: Teljesítményértékelés a magyar közigazgatásban. In LÓRINCZ LAJOS (szerk.): *Eredményes-
ség és eredménytelenség a közigazgatásban*. Budapest: MTA Jogtudományi Intézet, 2009, 165–167.

⁴ Uo.

⁵ A változatlanul többségi álláspont alapján – némi leegyszerűsítéssel – a mai (tétélezett) jog önmagának,
pontosabban *önreferenciájának* köszönheti érvényességét; annak, hogy elkülönült rendszerén belül a jo-
gi eljárások intézményesen és hivatásszerűen kerülnek alkalmazásra jogi eljárások eredményeire; ame-
lyek tekintetében a morális igazolási kényszer is legfeljebb jogrendszeren belüli „jogi problémaként” (al-
kotmánybíráskodás stb.) jelenik meg.

⁶ Ennek egyik olvasataként lásd KISS LÁSZLÓ: Jogállam és/vagy élhető állam. In *A demokrácia deficitje*.
Pécs: PTE ÁJK – Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület, 2008, 142.

képesség szempontjait háttérben tartó, alapjogi irányultságú – szemléletmódoknak számos másodlagos oka is van; így – egyebek mellett – a jogalkotás zaklatottsága, a szabályozás tárgya szerint érintettektől való elszigeteltsége, s mint sajátos magyar jelenség, a tényleges jogszabály-előkészítést végzők alacsony életkora. Azaz a jog elszakad a társadalmi közegtől, s mintegy *a felett* lebeg, túlérett gyümölcsként várva, hogy tehetetlenül aláhulljon, amint az az arisztokráciával is történt a történelmi viharok idején...

Az eddig említett okokból következik a jog arisztokratikus jellegének következő sajátossága is: a *jog generálpreventív jellegzetességeinek erőzője*; azaz az atomizálódott társadalomban a legtöbb büntetés (jogkövetkezmény) – bármit is értsünk ezen fogalom alatt – elveszíti kollektív, csoportszintű, ha úgy tetszik közösségi morált szervező és legitimáló jellegzetességeit.⁷

2. A folyamatszerűség problémája

A negatív értelemben vett folyamatszerűség a jog „tárgyalásos, egyezkedési” jellegének túlhajtására, s ezen keresztül a kiszámíthatóság leépülésére utal. A jogokat abszolútnak, oszthatatlannak és elidegeníthetetlennek tekintő hagyományos álláspontokon túl(lépve) ma egyre inkább az érdekek mérlegelésére és valamifajta kiegyenlítésére törekvő – a jog „folyamat-szerűségét” erősítő – elképzelések kerülnek előtérbe.⁸

A jogtudományban a modernista irányzatok képviselői, mint Hart Kelsen, Dworkin vagy éppen Finnis megpróbálják a jogot egységes eszként bemutatni és a joguralmat olyan metódusként ábrázolni, amely képes az értékkonfliktusokat és a társadalmi ellentéteket semleges módon, nem szubjektív alapon feloldani. Ezzel szemben a posztmodern valóságban a delegált jogalkotás, a szereplők önszabályozása, a különböző ADR-technikák⁹ széles körű elterjedése nyilvánvalóan szétfeszíti a szabályok és értékek „hagyományos” és zárt rendszerét, a jog *testetlenítését*¹⁰ eredményezve. Az elmondottakkal szemben felvethető, hogy az általános (magánjogi) mediációra nézve a fenti állítás (a jog relativizálása) nem áll meg, amennyiben a magánjogban az állam főszabályként eleve csak akkor van jelen, ha a sérelmet szenvedett fél ezt kifejezetten igényli (pl. felperesként pert indít), vagyis csak a fél akaratóból jön képbe a jog, még sérelem esetén is, és ebből a szempontból a mediáció a jog hagyományos processzusaihoz képest nem jelent érdemi változást (s ugyanez áll a büntetőjogi

⁷ A legtöbb ma létező büntetés, intézkedés – társadalmi szintű erkölcsi támogatás, illetve a büntetésre vonatkozó elemi információk hiányában – mint generálpreventív eszköz egyenesen értelmezhetetlen (azaz a jog önmagát a speciális prevenció eszközüvé degradálja, ezzel hagyományos önképét is mintegy feladva).

⁸ ERIC ENGLE: Contemporary Legal Thought in International Law: A Synopsis. <http://www.law.harvard.edu/students/orgs/hela/working%20papers/2010/EngleContemporaryLegalThought.doc>

⁹ Az ADR (Alternative Dispute Resolution) olyan vitamegoldási eljárások összefoglaló elnevezése, amelyeket a felek önkéntes elhatározásból – a konfliktus természetére tekintettel – a vita rendes bírósági útra terelése előtt vagy helyett vesznek igénybe.

¹⁰ VARGA CSABA: A jog és a jogfilozófia perspektívái a jelen feladatai tükrében. *Állam- és Jogtudomány*, 2008/3, 29.

mediációra is: a kisebb bűncselekmények vonatkozásában a „mérlegelés nélküli megítélés” a mediáció szabályozása előtt sem volt jellemző a jogra, amennyiben pl. számos kisebb súlyú, illetve az „intimszférával érintkező” cselekmény csak a sértett magánindítványára üldözhető; ennyiben a magánindítvány és a magánvád, eleve „relatív” volt. Ezen felvetésekkel kapcsolatban lényeges leszögeznünk, hogy az érintett körben nem az a kérdés, hogy léteznek-e olyan létszférák, jogi szabályozással elvileg lefedhető területek, amelyektől a jogi szabályozás tudatosan – és legalább részben – távol tartja magát, sokkal inkább az, hogy milyen mértékű a kivonulás, azaz az államilag tételezett és érvényesített joggal párhuzamos – s szintén intézményesülő – normatípusok térnyerése.

A veszély e körben tehát a mértékben rejlik. Döntő különbség, hogy az állam egy jól körülhatárolható körben születő megegyezés esetén lemond saját büntető stb. ígényéről, vagy az állami autoritás lazulásával – s kis részben a legitim elterelés térnyerésével – szabad út nyílik az állami intézményeket – adott esetben – negligáló, önkényes s valamifajta kölcsönös önbíráskodásba hajló magatartásoknak. Az ADR-technika, az elterelés stb. térnyerése nem pusztán jogtechnikai tény (eszköz, lehetőség), hanem azon túlmutató jogpolitikai jelentőségű intézményrendszer, amely egy (morális) alapjait tekintve – egyébként – billenékeny és amorf rendszerben – a jogalkotó szándékától függetlenül is – felgyorsíthatja a jogrendszer egészének erózióját: éppen azon keresztül, hogy felerősíti a jog kikerülhetőségébe vetett hitet.

2.1. A KORRUPCIÓ

E körben említendő a korrupció – és különösen a politikai korrupció – problémája is. A folyamatok „többpólusúvá” válásának egyik „rút” formája a korrupció is – amely természetesen nem „vadonatúj” társadalmi jelenség. A társadalom – és a tudomány – ma már a korrupciót nem elszigetelt, hanem a társadalom tudati, erkölcsi állapotához minden másnál szorosabban kötődő jelenségnek tekinti.¹¹ Ennek legszélsőségesebb példája a politikai (jogalkotási) korrupció, amelynek kórisméje, hogy a piaci szereplők „írják” a törvényeket, amelyek érthetően közvetlen érdekeik kiszolgálására hivatottak (pl. a Podolák–Fónagy módosító esetében).¹² Egyes hatékony lobbik olykor „túl is teljesítik az elvárásokat”; a magyar Országgyűlésben nem elszigetelt jelenség, hogy – komoly gazdasági (magán)érdekek érintettsége esetén két vagy több – szó szerint azonos tartalmú javaslat, illetve módosító indítvány benyújtására kerül sor. A ma legerősebbnek számító „villamosenergia-lobbi” révén volt olyan törvényjavaslat, amihez két – egymással teljesen megegyező – módosító indítványt nyújtottak be, egyiket a KDNP képviselői, a másikat pedig az MSZP egy képviselője.¹³ Az ilyen és

¹¹ CSERMELY–FODOR–JOLY–LÁMFALUSSY: *Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére*. Budapest: Bölcsök Tanácsa Alapítvány, 2009, 16.

¹² Egyes energetikai tárgyú törvények módosításáról címmel, ötvenhét paragrafust érintő csomagot nyújtott be közösen a parlamentnek 2009. november 20-án Fónagy János fideszes és Podolák György szocialista képviselő. A képviselők nagy többséggel hatvanhat perc alatt megszavazták a módosításokat. Szakértők szerint 2011 és 2015 között a törvény 12,7 milliárd forinttal növeli az energiahivatal tervéhez képest az áram árát, az egyes erőműveknek járó támogatási kassza átrendezésével.

¹³ TÓTH ISTVÁN JÁNOS (szerk.): *Kormányzati kudarcok, járadékvadászat és korrupciós kockázatok a magyar villamosenergia-szektorban*. Budapest: BCE Korrupciókutató-központ, 2010, 141–144.

hasonló „véletlenek” azonban a hazai igazságszolgáltatás által „érinthesetlen” területek közé tartoznak. Az igazságszolgáltatás ilyen és ehhez hasonló látható gyengeségeinek egyik döntő következménye, hogy a „közvéleményben” az a benyomás alakul ki, hogy a jog tehetetlen, minek következtében elveszíti jellegadó autoritását.¹⁴

*Mindezt a jogtudomány felől megközelítve kijelenthetjük, hogy „ma a jogértelmezésre jogosultak köre alapvetően megváltozott, úgy is mondhatnánk, hogy a jogértelmezés monopóliumát erős támadások érték”.*¹⁵ Napjainkra ugyanis a politikai és jogi értelemben vett „értelmező közösségeknek” (interpretive communities)¹⁶ olyan komplex hálózata alakult ki, hogy ma a jogalkotói (!), a jogalkalmazói és a jogirodalmi értelmezés is gyakran csupán követi és másolja a jól felkészült jog- és érdekérvényesítő szervezetek által megfogalmazott álláspontokat.

Emellett említendő, hogy a jelenlegi – év végéig még élő – jogalkotási törvény,¹⁷ illetve az információszabadságról szóló törvény, s más hasonló instrumentumok *szabályainak túlságosan nagy része tekinthető* praktikusán *lex imperfectának*, jogkövetkezmény nélküli szabálynak, illetve programnormának. Ami indokolható is lenne azzal, hogy egy modern polgári demokráciában a jogalkotás tekintetében az egyik legerősebb korlát a politikai felelősség intézményének léte, s minden olyan jogi kötöttség – pl. anyagi felelősség bevezetése egyes politikai tisztségek vonatkozásában –, ami ezen túlmutat, gúzsba köti a teremtő erőt, a kreatív tetterőt, és aláássa a döntéshozatal bátorságát. Ez a megállapítás azonban *csupán egy olyan közegre igaz, amelynek moralitása a politikai, erkölcsi felelősség intézményeit zsigereiben hordozza. s napi gyakorlatában szentesíti.* Másként fogalmazva: a jog(ok) kikényszeríthetőségének hiánya és ezzel szoros összefüggésben a felelősség elhárításának „rendszer szintű” lehetősége infantilizál; gyermek, ezzel alig feloldható szembenállásokat alakítva ki a magyar társadalomban. A polgári szabadságjogokra történő folyamatos hivatkozásban kimerülő politika ugyan bizonyos kötöttségek alóli emancipálódás eredményeképpen áll elő, ám éppen ezen hivatkozások permanens volta és kizárólagossága el is von bizonyosfajta autonómiákat.¹⁸ *Ma Magyarországon az egyes autonómiák hiányának egyik legfőbb oka a politikai erőternek a jog intézményei irányában is fennálló szívóhatása, ami bizonyos kérdések felvetését, tematizálását szinte teljesen kizárja (ilyen pl. a roma-kérdés).*

A kiszámíthatóság egyik legnagyobb ellensége az a társadalmi és jogi törekvés, amely valamifajta pluralizmust hirdetve száll szembe a legalapvetőbb társadalmi

¹⁴ SZIGETI PÉTER: *A Magyar Köztársaság jogrendszerének állapota 1989–2006. Komplex jog- és alkotmányelméleti, jogszociológiai és szakjogi elemzés.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008, 193.

¹⁵ B. DE SOUSA SANTOS: „The Postmodern Transition: Law and Politics.” In A. SARAT AND T. KEARNS (szerk.): *The Fate of Law.* Michigan: The University of Michigan Press, 1991, 108.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Az Alkotmánybíróság utólagos normakontroll keretében megállapította, hogy a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény (Jat.) alkotmányellenes, ezért azt 2010. december 31. napjával megsemmisítette. Ennek indokai között – egyebek mellett – szerepel, hogy a jogforrások szabályozása kizárólag az Alkotmány feladata, így a jogalkotásról szóló törvénynek nem a jogforrásokat, hanem a jogalkotás rendjét kell(ene) rögzítenie. A Jat. legnagyobb része nem felel meg ezen kívánalomnak, illetve egyébként sincs összhangban a jelenlegi alkotmányos berendezkedéssel (azaz az időközben bekövetkezett alkotmányjogi változásokkal) [121/2009. (XII. 17.) AB határozat].

¹⁸ LÁNYI ANDRÁS: *Az írástudók áru(vá vá)lása.* Budapest: Magvető, 1988, 25.

intézményekkel (mint amilyen pl. a család és a munka tisztelete):¹⁹ *Ez a relativista és nihilista felfogás a létezőt természetesnek, a természetest pedig helyesnek állítja be.*²⁰

A politikai erőter szívívóhatása és a multikulturalizmus koncepciójában gyökerező relativizmus együttes hatása az, hogy ha egy Marsról érkezőnek kellene megállapítania, hogy a mai magyar társadalomban milyen lényegesebb törésvonalak léteznek, úgy vélhetően arra jutna, hogy a zord heteroszexuálisok és az elnyomott homoszexuálisok közti konfliktusok osztják két táborra a társadalmat, s a romakérdésről azt gondolhatná, csupán egy, a „szélsőségek” által gerjesztett álproblémáról van szó.

3. Legitimációs válság – új közmegegyezések kimunkálása

Nem tagadható, hogy a társadalom tagjait valamifajta társadalmi szintű szerződés köti egymáshoz és az adott állam(ok)hoz is. Lényeges azonban azt is rögzítenünk, hogy a legtöbb „makrogazdasági kalkulációban” a társadalmi szerződés lényeges elemei betartásának (fenntartásának) szempontja csupán a rövid távú konfliktuskezelés, illetve pillanatnyi (politikai) érdekek szolgálatában jelenik meg. Az elosztás és méltányosság – végső soron a társadalmi szolidaritás – szempontjainak háttérbe szorulása felerősíti azokat az elképzeléseket is, amelyek szerint úgy lehet a legjobban segíteni a szegényeken, ha elősegítjük a gazdaság növekedését (bővülését, mutatószámainak változását), azaz végső soron elősegítjük a jólétet és annak leszivárgását.²¹ Mindezt a jog világára alkalmazva a *jog leszivárgásának tana* kifejezés arra utal, hogy – jogalkotásunk körtüneteként – rövid távú célokat kitűző és valódi konszenzusokat nélkülöző normatartalmaktól reméljük, hogy azok az egyéb társadalmi normákat érdemben befolyásolnák, alakítani képes eszközként „hatályosuljanak”.

*Magyarországon a társadalmi közmegegyezés hiánya – a legtöbb, vizsgálat tárgyává tehető területen – ténykérdés.*²² Hankiss Elemér beszélt – még jóval a rendszerváltás előtt, a Diagnózisok első kötetében – a szocializmus idején érvényesülő polgári értékek mélyszerkezeti kontinuitásáról, amely egyrésztől életben tartotta – egy ideig – az akkori és az 1990 utáni rendszert, másrészt azonban azt a téves képzetet is keltette, hogy elodázható egy saját legitimációs rendszer kialakítása. Ezen gondolkodásmód továbbélése, azaz a *kényelmesség kontinuitása* ma is megfigyelhető.

Másrésztől azt az állítást is elfogadhatjuk, hogy Magyarországon „a mindenkori jelen a mindenkori múlt mértékvesztő és erőteljes delegitimálásával tűnik ki, saját teljesítményei előtérbe állítása helyett.”²³ Ebben az erőtérben még a kormányzati

¹⁹ FRIVALDSZKY JÁNOS: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest: Szent István Társulat, 2007, 384.

²⁰ SHLOMO AVINERI: *Transcending Christian and Post-Christian Notions of Relations between Religion and Public Space*. (kézirat) Budapest: CEU, 2010. 1.

²¹ JOSEPH E. STIGLITZ: *A globalizáció és visszasságai*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2003, 93.

²² Ennek egyik jele, hogy a mai 20–30 éveseknek nincs tudomásuk, illetve tudatos képük azokról a társadalmi kompromisszumokról, melyek 1990-ben születtek, elősegítendő a békés, vértelen átmenetet, a gazdasági összeomlás elkerülését stb. Ezen a 2010-es választások 'elsőpró' eredménye sem változtatott érdemben.

²³ SZIGETI i. m. 17.

kurzusváltások is „katasztrófatörténeti” jellegzetességekkel bírnak. Ilyen legitimációs küzdelmek nyomán üti fel a fejét a társadalomban az *értékválság* szociológiájában ismert jelensége.²⁴

III. Következtetések

A fenti okok által is motivált változtatási törekvések azonban támaszok, tudományos és politikai alapok után kiáltanak, sőt – éppen a jog kiüresedése, képlékennyé és instabillá válása, a generálprevenatív hatás elenyészése miatt – ennél nagyobb kívánsággal állnak elő: a morál és a jog „intézményes” közelítésére tesznek javaslatot, azt is figyelembe véve, hogy korunk válsága(i) sem elsősorban gazdasági természetűek, sokkalta inkább morális, erkölcsi eredetűek.²⁵ A jog kiüresedésének – és külső behatások iránti szükségletének – egyik biztos jele, hogy a legégetőbb társadalmi kérdéseket (népességfogyás, roma-kérdés) normatív eszközökkel (saját eszközeivel és apparátusával) a jog nem tudja megragadni (értelmezni), sőt, ezen eszközök alkalmazását az említett problémákkal összefüggésben riadtan utasítja el. Persze a jogtól nem várható el, hogy mindenre saját válaszai legyenek; „történeti bűne” éppen az egyéb társadalmi alrendszerekkel, illetve normatípusokkal való összekapcsolódás hiányában keresendő.

A modern jog szerepfelfogását tekintve önkorlátozó, zárt rendszere elzárkózik annak akár csak közvetett vizsgálatától, hogy mi is lenne az ember célja a világban; önnön feladatának azt tekinti, hogy a versengő felfogások, életprogramok valamifajta egyensúlyát, konfliktusmentes és párhuzamos egzisztálását biztosítsa. Arra a döntő kérdésre, hogy „*Miért kellene bármihez, bárkihez is igazodnom; miért is kellene alávetnem magamat bármifajta hatalomnak?*” – a XX. század döntően azt a választ adja, hogy azért, mert az embernek vannak bizonyos „természetes” törekvései (pl. gyermeknemzés, család védelmezése, túlélés biztosítása stb.), melyek szükségképpen kapcsolódnak a „természet” (bármit is értsünk alatta) általánosabb, elvont céljaihoz.²⁶ Az ezen természetes törekvéseket és célokat leíró szabályokból áll össze a „köznap” természetjog. *A keresztény természetjog egy lépéssel továbbmegy ennél; emberi törekvések egyfajta plurális katalógusa helyett az ember célját (céljait) Istenhez köti; minden felvetést, legyen az jogi szabályozás vagy éppen kulturális érték, visszafordít, s kérdéssé transzformál: hogyan illeszkedik ez vagy az a dolog az ember elsődleges céljához, Isten kereséséhez?*²⁷

Az eddigieket összefoglalva: a mai jog két jellegadó sajátossága egyrésztől (az alap)jogok katalógusának bővülése, erősödése; a kifinomult intézményvédelem – másrésztől pedig a jog kiüresedése, „testetlenné válása”, ahol is a szabályok megalkotásának mögöttes indoka és a szabályok végrehajtásának megtörténte bizonytalanná,

²⁴ Uo.

²⁵ VÍZI E. SZILVESZTER: Az erkölcs mindennek az alapja. In HANKISS ELEMÉR – HELTAI PÉTER: *Münchhausen báró kerestetik*. Budapest: Médiavilág, 2009, 363.

²⁶ J. G. RIDDALL: *Jurisprudence*. Oxford: Oxford University Press, 2005, 56.

²⁷ Apostolok cselekedetei 17: 26: „Az egész emberi nemzetséget is egy vérből teremtette, *hogy lakjon a föld egész felszínén; meghatározta elrendelt idejüket és lakóhelyük határait, hogy keressék az Istent, hátha kitapinthatják és megtalálhatják, hiszen nincs is messzire egyikünkől sem; mert öbenne élünk, mozgunk és vagyunk...* (Új Protestáns fordítás.)

képlékennyé, előre nem tervezhetővé válik. Plasztikusan közelítve a kérdéshez: olyan ez, mint amikor a kagyló héja folyamatosan vastagszik (itt a kagylóhéj a jogok rétege), miközben a benső várja a homokszemet, a kívülről érkező újdonságot, hogy felnövelje, saját kézzelfogható értékévé tegye azt. Soha nem feledkezhetünk meg ugyanis arról, hogy a kagyló létezése nem (lehet) öncél; legfőbb feladata, hogy éltető közege, befogadója legyen annak, amit láthatóvá tesz, felnagyít és megmunkál. Ugyanígy állunk a joggal is, amelynek a fentebb megfogalmazott felvetésekre adott *egyik lehetséges* válasza – az a bizonyos „homokszem” – mindenképpen a morális és különösen a vallási (döntően keresztény) értékek behatolása, „beszüremkedése” lehet. Természetesen anélkül, hogy ez valamifajta jogi vagy azon túli voluntarizmusként érvényesülne.

Tehát, amikor a kérdés az, hogy a fentebb vázolt vákuumba mi hatolhat be, két lehetőség tűnik kézenfekvőnek: A) valamifajta tartós joglépülés (a társadalom infantilizálódása, primitívizálódása stb. révén), ahogyan a természeti körülmények között is életszerű, hogy egyes kagylókban nem indul meg a gyöngyképződés folyamata...; B) a másik lehetőség egyes – az értékválasztások kényszerét nem nélkülöző – újregi eszmerendszerek térnyerése, melyek között a természetjogias irányzatok megerősödése látszik valószínűbbnek/lehetségesnek. Természetesen A) és B) együtt is bekövetkezhetnek; kiváltképp a jövőbeni esetleges válságok által felerősített kényszerszerek hatására. Érdeemes figyelembe vennünk, hogy a jövőkutatók²⁸ – amint arra már a bevezetőben is utaltam – egy dologban egyetértenek: az élelmiszerárak rövidesen bekövetkező robbanásában; s ennek nyomán az alapvető termelési és életviszonyok átalakulásában, amely számos, ma még pontosan előre nem jelezhető, járulékos társadalmi változással is jár majd...

IV. Keresztény természetjog

Ma – a fenti különbségeket is figyelembe vevő, lehető legáltalánosabb megközelítésben – természetjogon elsősorban bizonyos alapelvek összességét, s nem valamely formális (jogi) kódexet értjük, még akkor sem, ha tartható az az álláspont is, amely a Bibliát – kultúrkörünkben – közvetlen normatív erővel ruhazza fel. A legújabb – adott esetben keresztény megalapozású és tartalmú – természetjog annyiban új, hogy a pozitív joganyag rendelkezéseit nem a joganyag létrehozójára vagy a „jogtörténetben” kifejecesedett elvekre stb. vezeti vissza, hanem valamely szabály közvetlen igazolásaként és szükségképpen eredőjeként fogadja el az adott – kimunkált és széles körű társadalmi beágyazódottsággal rendelkező – hitrendszer, kultúrkörünkben a Biblia általános elveit és tételes elvárásait.²⁹ A jogbiztonság szempontját, a tételes jog nélkülözhetetlenségét (a keresztény) természetjog is teljes mértékben vallja, legfeljebb azt

²⁸ Lásd pl. az MTA Jövőkutató Intézete által közzétett anyagokat.

²⁹ E körben is rögzítenünk kell, hogy a jog változása egyúttal nem jelent feltétlenül társadalmi szintű, illetve egyéni felfogásokban tükröződő érdemi változást is. Nyilvánvaló, hogy a Biblia nem (csak) erkölcsi parancs, mechanikus módon állami joggá transzformálható elvek logikus összessége. A Biblia központi gondolata, hogy a törvény (a jog) betarthatatlan, ezért van szükség a megváltásra. Így önmagában a bibliai elvek világi jogba való átültetése sem feltétlenül „javít” a jogon, ha a jog változását nem kíséri egyúttal valamifajta belső – egyéni és/vagy közösségi – változás is.

állítja, hogy – jelen esetben – a Biblia nem csupán egyes társadalmi és jogintézmények vonatkozásában magyarázó erővel bíró (kor)dokumentum, hanem olyan elsődleges normaanyag, amely az érvényesen létrejött jogi instrumentumok alkalmazhatóságát is kétségessé teheti. A Bibliának vagy más vallási szabálygyűjteménynek, s az ezekből leszűrt erkölcsi elveknek nincs közvetlen jogi kötőereje, illetően normatív ereje, ám ezek – közvetlen mögöttes hivatkozásként történő – hangsúlyos beépülése a jogrendszerbe (akár alapelvekként, akár a tételes jog részeként, akár pedig az értelmezés új módszereiként) két lényeges tényezőtől bizonyosan függ: a) az ilyen elkötelezettség-gel élő jogászok és jogtudósok számától; b) a társadalmi kataklizmák jellegétől és mértékétől. Előbbi (a) a tudományos közgondolkodás formálásában (a felvethető kérdések körének meghatározásában, azaz a tematizált tudományos közbeszéd tárgyainak megjelenítésében), utóbbi (b) pedig az értékválasztások tartalmi kényszere által erősítheti a természetjogi vonalat.

Éppen a két említett szempont miatt nem lehetünk egészen biztosak abban, hogy „egy mai természetjogi újjászületés kapcsán csakis érzékenységbővítésről, topikus érdeklődés kiszélesítéséről, szélesebb kultúránkba történő visszaágyazódásról lehet szó, és aligha egy új levezetés [Ableitung] vagy alárendelés [subordinatio] igényléséről, hiszen ez – legalább is mai tudásunk szerint – csakis egy pre-scientismusba vezethetne vissza.”³⁰ Am bizonyosan helytálló az a megállapítás, miszerint „a kérdés tehát részben nyitott, és így elméleti érdeklődésünketől is választ várva teoretikus megalapozás után kiált.”³¹

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy ma a többségi álláspont változatlanul nem elsősorban valamifajta vallási reneszánsz, egy megújuló hitélet következményeként tételezi a deszekularizációs hatásokat és a habermasi poszt-szekuláris társadalom kialakulását, hanem olyan erőteljes *politikai törekvések következményeként*, melyek vallási követelményeket és elvárásokat fogalmaznak meg a közszférában, a nyilvánosság különböző tereiben.³²

Ma még nehezen eldönthető kérdés, hogy pl. az Isten személyére és a hozzá való viszonyra,³³ illetve a vallási örökségre³⁴ történő utalások a hazai és uniós jogszabályokban csupán a jogrendszer „reziduális tételként” megjelenő szimbolikus aktusai, vagy már önmagukban is a jogászai gondolkodásmód érdemi alakítói!? A mértékekre csak az idő ad választ, de a változás iránya már most világosnak tűnik.

³⁰ VARGA i. m. 28.

³¹ Uo.

³² BASSAM TIBI: *The Islamist Shari'atization of Polity and Society. A Source of Intercivilizational Conflict?* Paper submitted to the Conference „Religion in the Public Space” Budapest: CEU, 2010. 1.

³³ A Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény preambuluma: „Mi, a Magyar Köztársaság Országgyűlésének tagjai, akik hiszünk abban, hogy Isten a történelem ura, s azok, akik a történelem menetét más forrásokból igyekszünk megérteni, hazánkért és a magyar nemzet egészéért...”

³⁴ Az Európai Alkotmány létrehozásáról szóló szerződés preambuluma nem vállalkozott (volna) többre, mint annak rögzítésére, hogy az dokumentum „ösztönzést merít” Európa vallási örökségéből, mely alapját képezte bizonyos egyetemes értékek kibontakozásának (Az Európai Parlament és az Európai Alkotmány. Európai Parlament Kiadóhivatal, 2005, 7.). Az új lisszaboni szerződés preambuluma is kifejezetten utal a kulturális mellett a vallási örökségre is.

V. Jog és vallás kapcsolata

*A jog és a tudás egyéb formái közötti dialógus kialakulásához egy erőteljesen interdiszciplináris kiindulópont szükséges.*³⁵ Ez ma már többet jelent, mint a szociológia vagy a diskurzus-analízis módszereinek segítségével hívása a jogi folyamatok jobb megértéséhez, áttekintéséhez. Sokkalta inkább olyan új (tudomány)területek felé történő nyitás igénye fogalmazódik meg, melyek mindeddig nem vagy csak alig érintkeztek a jogtudománnyal (kulturális antropológia,³⁶ teológia, vallástudomány³⁷ stb.).

A jog és a vallás mai kapcsolata egy látszólag egyirányú folyamatként írható le. Ebben a kapcsolatban a tételes jog és az erre épülő jogtudományi ágak hivatása, elsődleges feladata, hogy meghatározza a vallásszabadság kereteit, illetve a vallás gyakorlásának intézményes kereteit, akár az állami egyházjog, akár pedig az ún. felekezeti egyházjog szabályainak megalkotásához nyújtott szakmai segítsége révén. Ez a közreműködés – a mai kiegyensúlyozott politikai-társadalmi berendezkedés mellett – inkább csak technikai jellegűnek tekinthető, a jogalkotás és jogalkalmazás letisztult megoldásainak, dogmatikai eszköztárának felajánlására, egyes „fogalmak átadására” irányul. Hasonló szereppel bír a jogtörténet is, amely a vallástudomány különböző területei számára nyújt hasznos adalékokat adott társadalmak, vallások állami-jogi jogi összefüggéseinek alaposabb megértéséhez. A kapcsolat egyik új formája az új vallási közösségekre vonatkoztatva a dokumentumelemzés módszerével végzett azon (jog)szociológiai vizsgálat, mely jelentős mértékben támaszkodik a jog dogmatika eszköztárára.

Jog és vallás kapcsolata azonban nem lehet egyirányú. Miként hathat a legáltalánosabban felfogott vallás a tárgyi jogra, s azt részben alakító, részben magyarázó jogtudományra? Kiindulópontként megállapíthatjuk, hogy mindkettő – a jog is és a vallás is – olyan társadalmi normaként van jelen hétköznapjainkban, melyek céljai között egyként szerepel a kívánatos egyéni és közösségi magatartások előírása, a normaellenes cselekvések szankcionálása, illetve ezek egyéb következményeinek megállapítása. Végző soron mindkettő sajátos funkciója a társadalmi kohézió, illetve integráció vagy éppen a társadalmi szolidaritás kialakítása, adott esetben erősítése. Alapigazság, hogy az egyes társadalmi normatípusok jobb esetben egymás hatását felerősítik, kiegészítik. *Ahhoz, hogy a kortárs tudomány komolyan vegye pl. a teológia mondandóját, eleve komolyan kel vennie annak lehetőségét, hogy van olyan egységes tudomány, a filozófia, mely az ember erkölcsi, érzelmi és racionális világait szerves egységbe foghatja.*³⁸ A teológia mint tudomány nem állhat fenn olyan fundamentum – jelen esetben

³⁵ SHERWIN i. m. 4.

³⁶ Jog és antropológia kapcsolatának mibenlétére nézve lásd pl. MICHAEL FREEMAN – DAVID NAPIER (szerk.): *Law and Anthropology*. London: Oxford University Press, Current Legal Issues Volume 12, 2009, 47.

³⁷ Amennyiben a vallástudomány egy olyan szintetikus és lényege szerint leíró tudomány, amelynek fő célkitűzése a vallási jelenségek számbavétele; úgy a hagyományosan e körbe sorolt ágazati szaktudományok mellett lehetségesnek és szükségesnek mutatkozik a jogelmélet, illetve a tételes jogra támaszkodó jogtudományi ágak sajátos módszereinek és előfeltevéseinek beemelése a vallási valóság egy-egy dimenziójának elemzési lehetőségei közé, különösen, ha az magára a jogra is hatást gyakorol.

³⁸ Uo.

a filozófia – nélkül, amely a teológiát összekapcsolja a szaktudományok legégetőbb problémáinak elméleti feldolgozásával.

A (jog)tudomány – különösen tőlünk nyugatabbra – már jó ideje elfogadja azt a vizsgálati lehetőséget, amely valamely jogintézményt nem a hagyományos megközelítések valamelyikében tárgyal – azaz pl. intézménytörténeti bevezetés után tárgyalva a hatályos joganyagot –, hanem a Biblia egyes elvei, tanításai fényében.³⁹ Hasonló kísérlet az is, amikor a jogalkalmazó – pl. egy konkrét tanulmányban az ügyész – viselkedését, a vele szemben támasztott elvárásokat is bibliai minták, előképek alapján térképezzük fel.⁴⁰ Érdemes felhívni a figyelmet egy különösen érdekes hazai folyamatra is; megindult a jogi oktatás irodalmi esetek feldolgozásán keresztüli megújítása, közismert történetek hatályos büntető-tényállások fényénél történő vizsgálata révén. E körben utalhatok Tóth Mihály, Kiss Anna vagy éppen e sorok szerzőjének egynémely munkájára is,⁴¹ azzal a megjegyzéssel, hogy a feldolgozott történetek egy része ószövetségi eredetű. Tóth Mihály legutóbbi munkája 2010 áprilisában jelent meg, *Az Ószövetségtől a Pink Floydig* címmel.⁴²

³⁹ PI. C. SCOTT PRYOR: Consideration in the Common Law of Contracts: A Biblical – Theological Critique. *Regent University Law Review* Vol. 18, 2005–2006, Number 1, 1–48.

⁴⁰ LARRY O. NATT GANTT – CHARLES H. OATES – SAMUEL PYEATT MENEFFEE: *Professional Responsibility and the Christian Attorney: Comparing the ABA Model Rules of Professional Conduct and Biblical Virtues*. *Regent University Law Review* Vol. 19, 2006–2007, Number 1, 3–92.

⁴¹ RIXER ÁDÁM: Káin és Ábel története a modern büntetőjog tükrében. In RIXER ÁDÁM: *Religion and Law – Vallás és jog*. Budapest: KRE ÁJK, 2010, 168–181.

⁴² TÓTH MIHÁLY: *Az Ószövetségtől a Pink Floydig*. 2. kiadás. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2010.

